

АВТОРИТАРІЗМ (франц. autoritarisme, від лат. au(c)toritas — влада, вплив) — тип політичного режиму, що характеризується обмеженням політичних прав і свобод **народу**, його участі в управлінні **державою**, зосередженням влади в одних руках. У політології це явище розглядають як протилежне **демократії**. Авторитарний устрій не настільки жорстко контролює суспільство, як тоталітарний. Авторитарна влада зазвичай не втручається в приватне життя громадян і здатна допустити певну свободу в економічних відносинах, хоча й тут держава може свавільно змінювати «правила гри», роздавати пільги і встановлювати «винятки з правил». При А. політична еліта формується шляхом кооптації («обранням зверху»), призначення; діяльність політичних партій та ін. громадських угруповань обмежується; звужуються можливості політичної **опозиції**; народ фактично не визнається головним джерелом та сувереном влади; проти активної опозиції застосовуються політичні репресії.

Головною опорою А. є силові структури — **армія**, служба безпеки, поліція (зокрема політична). А. всіляко сприяє пасивності мас, їхній відстороненості від політичних процесів. Пом'якшеним варіантом А. є олігархічна форма влади, коли формально допускається поділ влади, багатопартійність, існування профспілок, але за умов їхньої підконтрольності виконавчій владі, зрощеній із кланово-олігархічними групами. Основна сфера, де виявляється авторитарність влади, — політика. Показниками політичного А. є асиметричне зміщення владних повноважень у бік однієї особи (президент, прем'єр-міністр) та виконавчих структур; максимальне обмеження місцевого самоврядування як через принципи формування бюджету, так і завдяки створенню державної «вертикалі», зокрема за рахунок призначення «намісників» із центру; наявність державної, чітко сформульованої ідеології, державна підтримка однієї з релігійних конфесій. Одна з головних ознак авторитарної влади — «закритість», кулуарність рішень, відсутність дієвого контролю за діяльністю влади з боку суспільства (через представницькі органи, судову владу та ЗМІ) й нерозвиненість громадянського суспільства.

Авторитарна держава особливо пильно контролює інформаційні процеси. Сама поява критики центральної влади в ЗМІ свідчить про те, що суспільство вже не є тоталітарним. Але якщо влада має можливість заборонити небажані видання або радіо- чи телеканали, це означає, що суспільство ще не є демократичним, що «плюралізм» не перетворився на справжню свободу слова. В економічній сфері А. призводить до формування могутніх фінанс.-промислових груп, які отримують

надприбутки, міцнішають завдяки протегуванню влади й зрощуються з нею. За таких умов зникають ринкові відносини, що ґрунтуються на принципах вільної конкуренції: стає неможливим займатися серйозним бізнесом, не маючи владної протекції. Демократичний режим установлює закони, обов'язкові для всіх, зокрема і передусім для виконавчої влади, тобто демократична влада обмежена законом; громадськість має повну можливість контролювати владу через низку громадських організацій (серед них — й опозиційні партії) та вільні ЗМІ. За А. закони обов'язкові для всіх, окрім самої влади, у авторитарному суспільстві чиновник є уособленням законодавства: «закон — це я».

Психологічним ґрунтом авторитарного політичного устрою є поширеність своєрідної авторитарної свідомості, авторитарно-патерналістичний комплекс, який поєднує А. «низів», тобто населення, що прагне «сильної руки», і А. «верхів», влади, ладної цією «рукою» стати. В основі авторитарної суспільної психології — покладання всіх сподівань, надій та повноти відповідальності на певну особу (напр., президента) і глибока недовіра до демократичних процедур (парламент., судових тощо) розв'язання суспільних проблем, негативне ставлення до таких узвичаєних інституцій громадянського суспільства, як політичні партії, профспілки, різні позаурядові організації. Для авторитарної свідомості є не вельми значимими особисті демократичної свободи, які, хоч і не заперечуються, мають інструментальну цінність як певний засіб для досягнення інших цілей. Авторитарні тенденції в суспільстві завжди нарастають у періоди кардинал. соц. зрушень, особливо серед тих прошарків населення, які найбільше потерпають від цих змін і чиє існування в суспільстві не забезпечене. Авторитарний тип особистості докладно проаналізували у 40-х рр. амер. дослідники під керівництвом Т. Адорно у ґрунтовній праці «Авторитарна особистість», що увійшла до класичного доробку соціологічної науки. У цьому типі особистості поєднано такі психологічні якості, як догматизм мислення, схильність керуватися усталеними стереотипами, некритична готовність коритися будь-якому авторитетові, нетолерантне ставлення до іноземців та національних меншин, до нетрадиційної суспільної поведінки тощо. Витоки формування такого психологічного типу автори вбачали в особливостях первинної соціалізації в сім'ї, у тих стосунках, які існували між батьками й дітьми. Ієрархічні авторитарні відносини між батьками та дітьми здатні вливатися у владно-орієнтовні установки залежності, які в політичній філософії та соціальному світогляді спричиняють схилення їхніх носіїв перед усім, що

видається індивідові «сильним», «могутнім», і зневажливе ставлення до всього «слабкого». Від часу публікації названої праці поняття «авторитарна особистість» і (особливо) викладена в ній концепція її формування були предметом інтенсивних наукових дискусій. Критиці передусім було піддано твердження щодо прямої залежності між типом ранньої соціалізації та формуванням авторитарних установок, між психологічним та політ. А. Подальші дослідження засвідчили, зокрема, що в демократичному суспільстві психологічний А. не завжди породжує авторитарні політичні погляди.

Авторитарні режими були поширені насамперед як абсолютист. форми правління середньовіччя та Нового часу — монарх. режими 18 ст., які згодом, завдяки буржуазним революціям, трансформувалися в демократії. До авторитарних режимів належали Російська та Австро-Угорська імперії, до яких входили землі України. У 20 ст. більшість країн, де збереглися авторитарні режими, належать до країн «третього світу». Сучасну Україну, згідно з класифікацією Дому Свободи, що проводить щорічний моніторинг рівня свободи й демократії в світі, уналежують до «частково вільних» держав. З одного боку, їй притаманні риси розвиненої демократії — демократична конституція, поділ влади між різними гілками, вільні вибори, багатопартійна система, вільна діяльність опозиції, наявність недержавних ЗМІ тощо. З іншого — низький показник верховенства закону, вкрай нерозвинена судова влада, яка зазнає постійного втручання представників виконавчої влади, високий рівень корумпованості влади та її свавільне втручання в економічні процеси, залежність більшості ЗМІ від влади або від різного роду «кланів», слабе місцеве самоврядування, а головне — незначний вплив громадськості на діяльність влади через недостатню розвиненість громадян. суспільства.

Дальший розвиток України — демократичним чи авторитарним шляхом — залежатиме насамперед від успішності економічних реформ, що мають поліпшити становище населення і тим самим послабити авторитарні настрої, сприяти формуванню середнього класу, який є надійним соціальним підґрунтям стабільної демократії. Щодо особи, то А. проявляється у соціально-психологічних особливостях її характеру. Така особа прагне максимально підкорити своїй владі чи впливові інших людей, колектив або суспільство в цілому. Їй притаманна агресивність, завищені самооцінка й рівень домагань, схильність до стереотипів, слабка рефлексія, недостатня самокритичність, намагання досягти панів. становища за будь-яку ціну тощо. У межах концепції авторитарної особи, яку розробили соціологи Франкфуртської школи, такий тип суспільної психології розглядається як масова основа диктаторського і тоталітарного режимів. Авторитарний керівник (лідер) — натура, яка

намагається усунути інших людей від участі у вирішенні найважливіших питань стратегічного і тактичного характеру, жорстко контролює розв'язання будь-якого завдання, обмежує ініціативу членів колективу, сприймаючи її як вияв непокори чи зазіхання на його авторитет, суб'єктивно оцінює отримані результати тощо. Якщо йдеться про авторитарний тип політичного керівника, то такий очільник може діяти за умов демократії як лідер популістичної авторитарної партії, а в суспільстві з авторитарним режимом — як представник панівного угруповання.

Рекомендована література

1. Т. W. Adorno, E. Frenkel-Brunswik, D. I. Levinson, R. N. Sanford. The Authoritarian Personality. New York, 1950;
2. Саушкин Н. О культе личности и авторитете. Москва, 1962;
3. B. Altemeyer. Enemies of Freedom. San-Francisco, 1988;
4. Борисов В. К. Авторитарно-бюрократическая система: сущность, основы, условия преодоления. Москва, 1990;
5. Макиавелли Н. Государь / Пер. с итал. Москва, 1990;
6. Желев Ж. Фашизм. Тоталитарное государство / Пер. с болг. Москва, 1991;
7. Рассел Б. Практика и теория большевизма / Пер. с англ. Москва, 1991;
8. Тойнби А. Дж. Постижение истории / Пер. с англ. Москва, 1991;
9. Джилас М. Лицо тоталитаризма / Пер. с сербо-хорват. Москва, 1992;
10. Федоров В. А. Эволюция авторитарных режимов на Востоке. Москва, 1992;
11. Марксизм: pro и contra. Москва, 1992;
12. Сивохина Т. А., Зезина М. Р. Апогей режима личности власти. «Оттепель». Поворот к неосталинизму: Обществ.-полит. жизнь в СССР в середине 40-х – 60-е годы. Москва, 1993;
13. Буллок А. Гитлер и Сталин: Жизнь и власть: Сравнит. жизнеописание: В 2 т. / Пер. с англ. Смоленск, 1994;
14. Утверждение авторитарно-бюрократического руководства советским обществом. Превращение ВКП(б) в инструмент режима личной власти Сталина (20–30-е гг. XX в.). Комсомольск-на-Амуре, 1994;
15. Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях у 30–50-ті роки XX ст.: (Істор.-політол. аспект). Лц., 1995;
16. Троян С. С. Європейські тоталітарні режими 20–30-х років XX ст.: Консп. лекцій. Чц., 1996;
17. Бекешкіна І. Державний авторитаризм та авторитарна свідомість // ППУ. 1996. № 17;
18. Головаха Є. Демократія чи авторитаризм: який вибір найвірогідніший для України сьогодні та в оглядній перспективі? // ППУ. 1996. № 17;

19. Паніна Н. Анемія у посткомуністичному суспільстві // Там само;
20. Андрущенко В. П., Михальченко М. І. Сучасна соціальна філософія. К., 1996. Вид. 2;
21. Михальченко М. І. та ін. Соціально-політична трансформація України: реальність, міфологеми, проблеми вибору. К., 1997;
22. Дем'яненко Б. Л. Тоталітарні режими ХХ століття: системний аналіз нацистської моделі (1933–1945 роки). К., 1998;
23. Freedom in the World: 1997–1998. New York, 1998;
24. Nations in Transit: 1998. New York, 1999;
25. Лазоренко О. В. Влада в Україні. Нетривіальний політичний аналіз для можновладців і тих, хто хоче ними бути. К., 1999;
26. Политология: наука о политике. К., Х., 1999.

І. Е. Бекешкіна

Бібліографічний опис:

Авторитаризм / І. Е. Бекешкіна // Енциклопедія Сучасної України [Електронний ресурс] / Редкол.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк [та ін.] ; НАН України, НТШ. — К. : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2001. — Режим доступу: <https://esu.com.ua/article-42475>

2001-2025 © Ця енциклопедична стаття захищена авторським правом згідно з чинним законодавством України ([докладніше](#)).